

บทที่ 3

พื้นที่ศึกษา

ในบทนี้จะกล่าวถึง ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับภาคตะวันออก เช่น สภาพทางภูมิศาสตร์ ลักษณะทางกายภาพ รวมถึงข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนโบราณในพื้นที่ศึกษา ทั้งนี้เพื่อเป็นการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา อันจะนำไปสู่ความเข้าใจในพื้นที่ศึกษามากขึ้น

3.1 การปกครอง

ภาคตะวันออก ประกอบด้วย จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดสระแก้ว จังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี จังหวัดตราด และเขตพื้นที่ต่อเนื่องคือจังหวัดนครนายก แบ่งการปกครองออกเป็น

ภาคตะวันออกตอนบน ครอบคลุมจังหวัด นครนายก ฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี สระแก้ว และชลบุรีบางส่วน (เขตอำเภอพนสนิมคม บ้านบึง บ่อทอง และพานทอง)

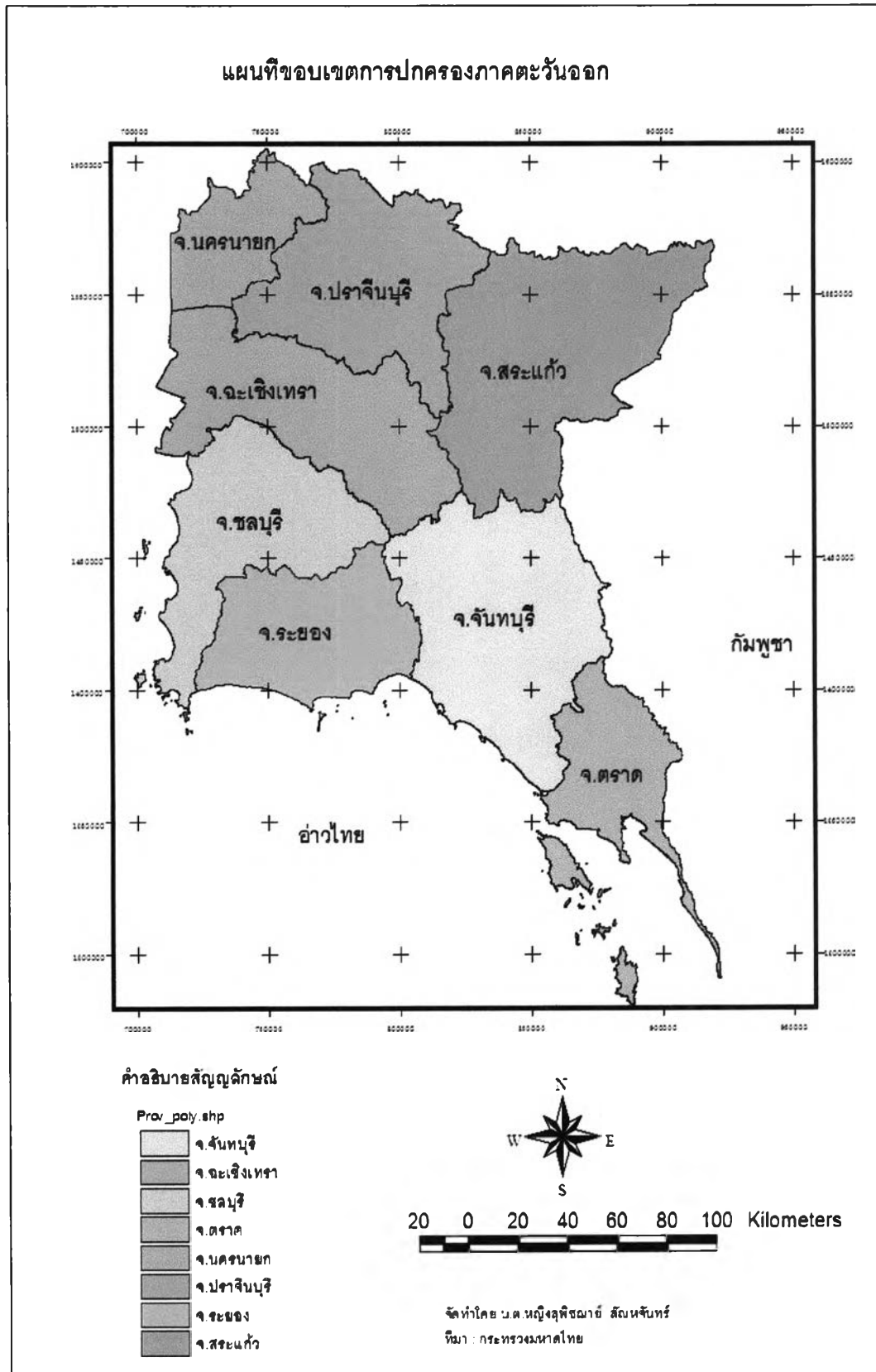
ภาคตะวันออกตอนล่าง ครอบคลุมจังหวัดจันทบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดตราด และจังหวัดชลบุรีบางส่วน (เขตอำเภอเมือง ศรีราชา สัตหีบ บางละมุง หนองใหญ่ และบางส่วนของอำเภอบางพระ จังหวัดฉะเชิงเทรา)

3.2 สภาพภูมิศาสตร์ และลักษณะทางกายภาพ

3.2.1 ที่ตั้ง ขนาด และอาณาเขต

ภาคตะวันออก ตั้งอยู่ระหว่างละติจูด 11 องศา 35 ลิปดาเหนือ ถึง 14 องศา 27 ลิปดาเหนือ ลองจิจูด 100 องศา 49 ลิปดา ตะวันออก ถึง 102 องศา 56 ลิปดาตะวันออก มีพื้นที่ 34,380.50 ตารางกิโลเมตร หรือ คิดเป็นร้อยละ 6.7 ของพื้นที่ทั้งประเทศ (513,115 ตารางกิโลเมตร) มีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 36,502.5 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 7.11 ของพื้นที่ทั้งประเทศ มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับจังหวัดสระบุรี จังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดบุรีรัมย์
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย
ทิศใต้	ติดต่อกับอ่าวไทย
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับกรุงเทพมหานคร จังหวัดสมุทรปราการ และอ่าวไทย

ภาพที่ 3.1 ที่ตั้งและอาณาเขตติดต่อของภาคตะวันออก

3.2.2 ลักษณะภูมิประเทศ

บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่ตอนใต้ของเทือกเขาเพชรบูรณ์และขอบที่ราบสูงโคราชต่อเนื่องลงมาจนถึงขอบอ่าวไทยตอนบน บริเวณนี้อยู่ในเขตจังหวัดชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด รวมทั้งบางบริเวณของจังหวัดฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี นครนายก และสระแก้ว โดยมีทิวเขาบรรทัดกันเป็นแนวพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชาประชาธิปไตย

ลักษณะภูมิประเทศและธรณีสัณฐานของภาคตะวันออกเฉียงเหนือประกอบด้วย 3 ส่วนที่สำคัญ คือ

1. ทิวเขา เป็นแนวยาวอยู่ทางตอนกลางของภาค ในแนวทิศตะวันตกเฉียงเหนือ - ตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบด้วยทิวเขา 2 ทิวเขา คือ ทิวเขาจันทบุรี และทิวเขาบรรทัด ทิวเขาจันทบุรีตั้งต้นจากอำเภอเมืองจังหวัดชลบุรี ไปสิ้นสุดที่อำเภอขลุงจังหวัดจันทบุรี ส่วนทิวเขาบรรทัดอยู่ถัดจากทิวเขาจันทบุรีไปทางตะวันออกเฉียงใต้ กันพรมแดนประเทศไทยกับประเทศกัมพูชาประชาธิปไตยโดยตลอด ตั้งแต่อำเภอบ่อไร่จังหวัดตราด สิ้นสุดทิวเขาที่แหลมสารพัดพิษในอำเภอคลองใหญ่จังหวัดตราด

2. ที่ราบลุ่มน้ำและที่ราบลอนลาด บริเวณที่ราบลุ่มน้ำใหญ่ที่สุดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือที่ราบลุ่มน้ำปราจีนบุรี - บางปะกง พื้นที่อยู่ห่างจากที่ราบลุ่มไปทางด้านทิศเหนือ สูทิวเขากำแพงแสนและด้านทิศใต้สูทิวเขาจันทบุรี มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลอนลาด คือที่มีลักษณะสูงๆ ต่ำๆ เกิดจากการผุพังสลายตัวของหินตามบริเวณลาดเขา มีเนินเขาเตี้ยๆ ปรากฏอยู่ประปราย

3. ที่ราบชายฝั่งทะเล ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีฝั่งทะเลยาว 515 กิโลเมตร และมีเพียงจังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดสระแก้ว และจังหวัดนครนายกเท่านั้นที่พื้นที่ไม่อยู่ติดทะเล สำหรับที่ราบชายฝั่งทะเลที่สำคัญมีดังนี้

ฝั่งทะเลจังหวัดฉะเชิงเทรา เริ่มจากบริเวณทิศตะวันตกของปากแม่น้ำบางปะกงไปจนถึงเขตติดต่อกับจังหวัดชลบุรี มีลักษณะเป็นหาดโคลนโดยตลอด ลงมาทางใต้ ชายทะเลส่วนใหญ่เป็นหาดทราย

ฝั่งทะเลจังหวัดชลบุรี มีลักษณะวกโค้งไปมาทำให้เกิดเป็นอ่าวต่าง ๆ คั่นออกจากกันด้วยแหลมขนาดเล็ก

ฝั่งทะเลจังหวัดจันทบุรี มีลักษณะคล้ายฝั่งทะเลของจังหวัดระยอง คือมีหาดเป็นช่วงสั้นๆ ส่วนใหญ่เป็นโคลนหรือทรายปนโคลน

ฝั่งทะเลจังหวัดตราด ประมาณครึ่งหนึ่งของฝั่งทะเลเป็นหาดโคลนหรือทรายปนโคลน และอีกครึ่งหนึ่งเป็นหาดทรายหน้าแคบ

3.2.3 ธรณีวิทยาภาคตะวันออก

ภาคตะวันออกของประเทศไทยในเชิงธรณีวิทยา พิจารณาเป็นเขตธรณีได้ดังนี้
ที่ราบน้ำท่วมถึง เป็นลักษณะพื้นที่ เกิดจากการทับถมของตะกอนลำน้ำใหม่ โดยในฤดูน้ำหลาก น้ำจากแม่น้ำลำคลอง จะไหลท่วมบริเวณนี้ และพัดพาเอาตะกอนเนื้อละเอียดมาทับถมกันทุกปี ตะกอนเนื้อหยาบทับถมอยู่ใกล้แม่น้ำเกิดเป็นสันดินริมน้ำ ส่วนตะกอนเนื้อละเอียดจะถูกน้ำพัดพาไปทับถมบริเวณที่ลุ่ม การทับถมของตะกอนทำให้เกิดสภาพภูมิประเทศราบเรียบ

เนินตะกอนรูปพัด เกิดจากการพัดพาเอาตะกอนลำน้ำเนื้อหยาบและปานกลางมาทับถมกันในบริเวณปากทางเข้าหุบเขาโดยลำน้ำ ลำห้วย ลำธารต่าง ๆ และการชะล้างโดยน้ำจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ ทำให้เกิดพื้นที่มีลักษณะคล้ายรูปพัดหลาย ๆ อันต่อเนื่องกัน สภาพพื้นที่เป็นแบบลูกคลื่นลอนลาด

ลานตะพักดินมาร์ล เป็นบริเวณที่ถูกปรับให้ราบเรียบลง โดยขบวนการเคลื่อนย้ายที่สลายตัวผุพังไปตามความลาดชันของพื้นที่ พบเขาโดดอยู่หลายแห่ง หินที่พบในบริเวณนี้เป็นหินปูน เมื่อสลายตัว ทำให้เกิดการทับถมของดินมาร์ลเป็นชั้นหนา ลักษณะภูมิประเทศนี้พบเป็นบริเวณกว้าง

ลานตะพักลำน้ำกลางเก่ากลางใหม่ จะมีอายุเก่าแก่กว่าที่ราบน้ำท่วมถึง ส่วนใหญ่พบบริเวณติดต่อกับที่ราบน้ำท่วมถึง มีพื้นที่สูงกว่า และไกลออกไปจากแม่น้ำ น้ำที่ไหลเอ่อจากแม่น้ำในปัจจุบันจะขึ้นไปไม่ถึง บริเวณนี้เป็นลานตะพัก ที่อาจเกิดจากระดับน้ำทะเลที่เคยครอบคลุมบริเวณนี้อยู่เดิมลดลง ทำให้แม่น้ำมีการกัดเซาะลงไปเป็นแนวดิ่งมากขึ้น และสร้างที่ราบน้ำท่วมถึงอันใหม่ขึ้นมา สภาพพื้นที่ราบเรียบจนถึงเป็นลอนลูกคลื่นเล็กน้อย

ลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ เกิดจากการทับถมของตะกอนลำน้ำเนื้อหยาบหรือปานกลางที่ทับถมกันนานแก่กว่าลานตะพักลำน้ำกลางเก่ากลางใหม่ และที่ราบน้ำท่วมถึง พื้นที่นี้คาดว่าเป็นส่วนที่เหลือของที่ราบน้ำท่วมถึงเก่า สูงจากระดับทะเลปานกลางประมาณ 20-50 เมตร สภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบเรียบ

ลานตะพักลำน้ำระดับสูง เกิดจากการทับถมของตะกอนลำน้ำเป็นเวลานาน จึงเป็นลานตะพักลำน้ำที่มีอายุมากที่สุด ลักษณะพื้นที่อยู่ติดต่อกัน และอยู่สูงจากลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ ไกลจากแม่น้ำมาก มีการกัดเซาะโดยน้ำ ทำให้มีสภาพภูมิประเทศเป็นแบบลูกคลื่นลอนลาด สูงกว่าระดับทะเลปานกลางประมาณ 50-80 เมตร

ภูเขา เกิดจากการโค้งตัวและยุบตัวของผิวโลก ทำให้บริเวณนั้นมีระดับความสูงแตกต่างกันอย่างมาก

พื้นที่เหลือจากการกัดกร่อนและเนินเขา เป็นบริเวณที่มีการกัดกร่อนและพังทลายของหินต่างๆ โดยลำน้ำ และขบวนการอื่นๆ เช่น การเคลื่อนย้ายของงกลุ่มวัตถุ การชะล้าง ทำให้เกิดสภาพภูมิประเทศไม่ราบเรียบ เป็นแบบลูกคลื่นลอนลาด

3.2.4 ลักษณะภูมิอากาศ

เนื่องจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีชายฝั่งทะเลยาวติดต่อกับอ่าวไทย ประกอบกับทางตอนกลางของภาคมีทิวเขาสูง ลักษณะเช่นนี้มีผลต่อภูมิอากาศ กล่าวคือ ทำให้ภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้รับลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ที่พัดจากอ่าวไทยเข้าสู่ตอนในของพื้นแผ่นดินอย่างเต็มที่ จึงมีฝนตกมากในภาคนี้ โดยเฉพาะบริเวณชายฝั่งจังหวัดจันทบุรีไปจนถึงจังหวัดตราดมีฝนตกชุกมากกว่าบริเวณอื่นๆ เนื่องจากมีปริมาณฝนแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดระหว่างด้านตะวันตกกับด้านตะวันออกของภาค ทำให้สามารถแบ่งภูมิอากาศของภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้เป็น 2 ประเภท คือ ด้านตะวันตกในเขตจังหวัดนครนายก ฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี และบางส่วนของจังหวัดระยอง มีภูมิอากาศแบบทุ่งหญ้าสะวันนา ส่วนทางตะวันออกของภาคในเขตจังหวัดจันทบุรี ตราด สระแก้ว และบางส่วนของจังหวัดระยองมีภูมิอากาศแบบมรสุมเขตร้อน

3.2.5 ทรัพยากรดิน

ลักษณะดินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คล้ายคลึงกับดินในภาคใต้ เพราะลักษณะภูมิอากาศใกล้เคียงกัน แต่ดินบางพื้นที่มีลักษณะคล้ายดินในภาคกลางบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ อาจแบ่งเป็นกลุ่มตามลักษณะภูมิประเทศ ได้แก่

ดินในพื้นที่ภูเขาสูง เทือกเขา และทิวเขา ลักษณะดินในพื้นที่ภูเขาจะเป็นดินต้นไม่มีชั้นดิน เพราะวัตถุต้นกำเนิดจะถูกพัดพาให้เคลื่อนย้ายลงสู่ที่ต่ำตลอดเวลา ยกเว้นตามตะพักภูเขาที่อาจจะมี การสะสมดินหนาได้บ้าง ทำให้มีโอกาสพัฒนาเป็นชั้นดินต่างๆได้ ดินในเขตภูเขาสูงจัดเป็นดินใหม่ที่เกิดจากการผุสลายของวัตถุต้นกำเนิด คือหินและแร่ธาตุในเขตภูเขา มาสะสมตลอดเวลา ดังนั้นโดยธรรมชาติจึงเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง พบในพื้นที่บริเวณตอนเหนือ ตอนกลาง และด้านตะวันออกของภาค

ดินในพื้นที่ลาดเชิงเขา ที่ดอนเชิงเขา และที่ดอนสูง ส่วนใหญ่เป็นบริเวณที่อยู่ลดระดับลงมา จากพื้นที่ภูเขาสูง ดินประเภทนี้ วัตถุต้นกำเนิดส่วนใหญ่ มักจะเกิดจากการสะสมตัวของตะกอนเคลื่อนย้ายลงมาจากรูเขา บางส่วนผุพังอยู่กับที่ จากการมีภูมิประเทศเป็นที่สูงค่อนข้างลาดชันจึง ทำให้มีการชะล้างและซึมน้ำในดินสูง ส่งผลให้มีการสูญเสียธาตุอาหารในดินได้ง่าย โดยเฉพาะธาตุที่เป็นต่างจะสูญเสียอย่างรวดเร็ว จึงเป็นดินที่มีธาตุอาหารต่ำ และการเป็นดินในที่ดอนระดับสูงทำให้มีการสร้างชั้นดินต่างๆ ในดินชั้นล่าง

ดินในที่ดอนระดับต่ำ ดินประเภทนี้ มีวัตถุต้นกำเนิดจากการเคลื่อนย้ายทับถมของตะกอน หรือจากการผุสลายอยู่กับที่ของหินและแร่ธาตุที่อยู่ในภูมิประเทศที่ดอนระดับต่ำ มีความต่างระดับไม่มาก ทำให้ดินบริเวณนี้มีการชะล้างธาตุอาหารที่เป็นต่าง เหลืออยู่มากกว่าดินในเขตภูมิประเทศที่ดอนต่ำของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ดินในพื้นที่ราบ ดินประเภทนี้ วัตถุประสงค์กำเนิดมีการสะสมมากกว่าสูญเสีย เนื้อดินจึงค่อนข้างละเอียด มีทั้งที่เป็นดินทราย ดินร่วนและดินเหนียว เริ่มมีการพัฒนาชั้นดินล่างเป็นสีต่างๆ ขณะที่ชั้นดินบนมักจะมีสีคล้ำถึงดำ มักจะมีน้ำแช่ขังในช่วงฤดูน้ำหลาก ดินในเขตที่ราบของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นดินประเภทนี้

ดินในพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหว ดินประเภทนี้เป็นดินในเขตภูมิประเทศที่มีการทับถมใหม่ ๆ เช่น ดินในบริเวณสองฝั่งลำน้ำ ดินชายฝั่งทะเล ซึ่งเนื้อดินจะมีตั้งแต่ตะกอนหยาบถึงละเอียด เป็นดินที่เริ่มมีการสะสมตะกอนน้ำพา ยังไม่มีการพัฒนาเป็นชั้นดิน

ดินในพื้นที่ลาดเชิงเขา ที่ดอนสูง และที่ดอนต่ำที่มีการชะล้างสูง ดินประเภทนี้ อยู่ในเขตที่มีฝนตกชุก มีวัตถุประสงค์กำเนิดที่ให้ธาตุเหล็กและอะลูมินา การที่มีฝนตกชุกมีผลทำให้มีการชะล้างสูง การชะล้างธาตุอาหารที่เป็นด่างออกไปจากดิน ส่งผลให้มีการสะสมเหล็ก และอะลูมิเนียมออกไซด์ในดินชั้นล่าง ดินจึงมีสีแดงถึงแดงจัด

3.2.6 ทรัพยากรน้ำ

นอกจากปริมาณน้ำฝนที่เป็นแหล่งน้ำสำคัญแล้ว บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ยังพบแหล่งน้ำอื่นๆ อีก ทั้งแม่น้ำสายใหญ่ ลำคลอง ลำธาร หนองและบึงต่างๆ เมื่อพิจารณาในภาพรวมแล้ว พบว่า มีลักษณะที่สัมพันธ์กับลักษณะภูมิประเทศ คือมีต้นน้ำอยู่ในพื้นที่ภูเขาสูง ที่ลาดเชิงเขา พื้นที่เชิงตอนบริเวณตอนกลางด้านเหนือ และด้านตะวันออกของภูมิภาค เป็นผลทำให้สายน้ำมีทิศทางการไหล 3 ทิศทางใหญ่ๆ ลงสู่พื้นที่ต่างระดับที่มีความสูงน้อยกว่า คือ ลุ่มน้ำที่ไหลลงสู่ที่ราบต่ำในประเทศกัมพูชาทางตะวันออก ได้แก่ ลุ่มน้ำโตนเลสาบ ต้นน้ำอยู่ในพื้นที่ภูเขาบริเวณทิวเขาสอยดาวกับบริเวณเทือกเขาสันกำแพง มีอิทธิพล และสำคัญต่อประชากรในพื้นที่จังหวัดสระแก้วด้านตะวันออก และพื้นที่อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี ลุ่มน้ำที่ไหลลงสู่ที่ราบลุ่มบริเวณตะวันตกของภูมิภาคก่อนออกสู่ทะเลอ่าวไทย พื้นที่ลุ่มน้ำส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณที่ราบฉนวนไทย ต้นน้ำอยู่ในพื้นที่ภูเขาตามแนวเทือกเขาสันกำแพง กับพื้นที่ภูเขาตามแนวของทิวเขาในตอนกลางภูมิภาค ได้แก่ ลุ่มน้ำปราจีนบุรี ต้นน้ำอยู่ในพื้นที่ภูเขา เชิงเขา และที่เชิงตอน มีทิศทางการไหลลงสู่ที่ราบลุ่มด้านตะวันตกของภูมิภาคก่อนรวมกับลุ่มน้ำบางปะกง มีอิทธิพลและความสำคัญต่อประชากรในพื้นที่จังหวัดปราจีนบุรี และสระแก้วด้านตะวันตกกับด้านใต้ และลุ่มน้ำบางปะกง พื้นที่ลุ่มน้ำส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีต้นน้ำอยู่ในพื้นที่ภูเขาและลาดเชิงเขา บริเวณตอนกลางของภูมิภาค ไหลผ่านพื้นที่ดอนลูกเนินสู่พื้นที่ราบลุ่มในเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา มีอิทธิพล และสำคัญต่อประชากรในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดปราจีนบุรีด้านตะวันตก และชลบุรีด้านเหนือ สุดท้ายคือลุ่มน้ำที่ไหลลงสู่ทะเลอ่าวไทยโดยตรงทางด้านใต้ ต้นน้ำอยู่ในพื้นที่ภูเขาสูงตอนกลางของภูมิภาค ส่วนใหญ่เป็นแม่น้ำหรือคลองสายสั้นๆ ไหลออกสู่ทะเลด้านอ่าวไทย แม่น้ำส่วนใหญ่วางตัวในลักษณะ

เกือบตั้งฉากกับชายฝั่ง มีอิทธิพลและสำคัญต่อประชากรที่อาศัยอยู่ในจังหวัดชลบุรีด้านใต้ ระยอง จันทบุรี และตราด

3.2.7 ทรัพยากรแร่ธาตุ

ภาคตะวันออกมีแร่ธาตุหลายชนิด แต่ปริมาณการผลิตยังไม่มากพอที่จะถือเป็นแหล่งแร่ที่สำคัญของประเทศ แร่ที่สำคัญของภาคตะวันออก ได้แก่

แร่เหล็ก มีแหล่งผลิต 2 แห่งคือ เขาชีโอน ตำบลบางสะพาน อำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรีแห่งหนึ่ง และที่อำเภอแกลง จังหวัดระยองอีกแห่งหนึ่ง

แร่แมงกานีส มีแหล่งผลิตที่อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

แร่พลวง มีแหล่งผลิตที่อำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี และที่เขตต่อเนื่องระหว่างอำเภอแกลงและอำเภอเมืองจังหวัดระยอง

แร่ทรายแก้ว เป็นแร่ควอตซ์ชนิดละเอียด มีซิลิกาเป็นเปอร์เซ็นต์สูงมาก ใช้เป็นวัตถุดิบของอุตสาหกรรมแก้ว มีแหล่งผลิตที่เกาะเสม็ด จังหวัดระยอง และที่บ้านชากพง อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

แร่รัตนชาติ มีแหล่งสำคัญที่จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราด ซึ่งมีหินบะซอลต์ที่ให้ออกไซด์พลอยสีต่างๆ โดยเฉพาะพลอยสีแดง

3.3 ชุมชนโบราณในพื้นที่ศึกษา

ภาคตะวันออกของประเทศไทย เป็นภูมิภาคที่มีประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ระหว่าง 5,000 – 3,000 ปี) การดำเนินงานทางประวัติศาสตร์ – โบราณคดีบริเวณนี้ ก่อนปี พ.ศ. 2520 ส่วนใหญ่เน้นบริเวณชุมชนโบราณ ซึ่งพบอยู่ในเขตจังหวัดปราจีนบุรี นครนายก ชลบุรี และจันทบุรี ชุมชนโบราณเหล่านี้ ส่วนใหญ่สันนิษฐานว่าเป็นชุมชนโบราณในสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 (Wales , 1969) มีอายุราว 1,000 - 1,500 ปีมาแล้ว หลักฐานทางประวัติศาสตร์-โบราณคดีส่วนใหญ่พบอยู่ทั่วไปในเขตภูเขาสูง เนินเขา บนพื้นที่ราบ ตลอดจนตามเนินดิน ที่ราบชายฝั่งทะเลเดิม ตั้งแต่ปีพ.ศ.2520เป็นต้นมา การดำเนินงานทางโบราณคดีในภูมิภาคนี้ได้เพิ่มมากขึ้น มีการสำรวจ ขุดตรวจ ขุดแต่งชุมชนโบราณในหลายบริเวณทั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ จากการดำเนินการ ได้พบหลักฐานหลายประการยืนยันได้ว่าในบริเวณภาคตะวันออกของประเทศไทยมีมนุษย์ตั้งถิ่นฐานตั้งตั้งแต่ช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และมีพัฒนาการมาโดยตลอด โดยแบ่งเขตพื้นที่ในการศึกษาได้ดังนี้

ภาคตะวันออกตอนบน มีเนื้อที่ประมาณ 19,000 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมจังหวัดฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี สระแก้ว และชลบุรีบางส่วน (เขตอำเภอพนัสนิคม บ้านบึง บ่อทอง และพานทอง) ภาคตะวันออกตอนบนยังแบ่งออกเป็น

บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำบางปะกง ครอบคลุมจังหวัดชลบุรีบางส่วน ฉะเชิงเทรา นครนายก และปราจีนบุรี ด้านตะวันตกมีเขตติดต่อกับกรุงเทพมหานคร มีการคมนาคมทางถนน และทางรถไฟติดต่อกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยที่เมืองฉะเชิงเทราเป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งทางบก ทางรถไฟ และทางน้ำผ่านแม่น้ำบางปะกงออกสู่ทะเล เชื่อมกับบริเวณชายฝั่งทะเลตอนบนของจังหวัดชลบุรี และระยอง

บริเวณตอนในของภาค ครอบคลุมพื้นที่ตอนกลาง บริเวณรอยต่อระหว่าง จังหวัดสระแก้ว จังหวัดปราจีนบุรี และจังหวัดใกล้เคียงจรดชายแดนตะวันออกเฉียง

ภาคตะวันออกเฉียงตอนล่าง มีเนื้อที่ประมาณ 17,500 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมจังหวัด จันทบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดตราด และจังหวัดชลบุรีบางส่วน (เขตอำเภอเมือง ศรีราชา สัตหีบ บางละมุง หนองใหญ่ และบางส่วนของอำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา) ภาคตะวันออกเฉียงตอนล่าง ยังแบ่งออกเป็น

บริเวณชายฝั่งทะเลตอนบน ได้แก่ พื้นที่ชายฝั่งทะเลจังหวัดชลบุรี และจังหวัดระยอง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกรุงเทพมหานคร

บริเวณชายฝั่งทะเลตอนล่าง ได้แก่ พื้นที่ชายฝั่งทะเลจังหวัดจันทบุรี จนถึงจังหวัดตราด ตอนล่างของเขตพื้นที่จรดชายแดนประเทศกัมพูชาที่มีการคมนาคมขนส่งทางถนนเลียบชายฝั่งทะเลตอนบน และจังหวัดปราจีนบุรี

การศึกษาชุมชนโบราณของภาคตะวันออกเฉียงนับว่าเป็นประโยชน์ในด้านวิชาการ เศรษฐกิจ และสังคม เพราะพื้นที่บริเวณที่ศึกษามีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน โดยเฉพาะเป็นพื้นที่ในแนวชายฝั่งทะเลมีกลุ่มชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยโบราณจนกระทั่งถึงปัจจุบัน การศึกษาต้องพิจารณาถึงหลักฐานทางโบราณคดี ธรณีวิทยา และธรณีสัณฐานวิทยาของภาคตะวันออกเฉียงในอดีต ทำให้ทราบพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนในภาคตะวันออกเฉียงได้เป็นอย่างดีเนื่องจากภาคตะวันออกเฉียงสามารถแบ่งพื้นที่ส่วนที่เป็นแผ่นดิน และส่วนที่เป็นทะเลค่อนข้างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ที่เคยเป็นชายฝั่งทะเลเดิม และพื้นที่ที่อยู่ลึกเข้ามาในแผ่นดิน ถ้าพิจารณาหลักฐานทางธรณีสัณฐานวิทยา พบว่า พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงในระหว่าง 6,000-1,500 ปีที่ผ่านมาได้รับผลกระทบจากระดับน้ำทะเลอยู่เป็นประจำ แต่ไม่เป็นปัญหาสำหรับการตั้งถิ่นฐานแต่อย่างใด กลุ่มชุมชนได้แยกย้ายกันเข้าสร้างบ้านเรือนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ บางกลุ่มอาศัยอยู่ในเขตแผ่นดิน บางกลุ่มอาศัยอยู่ตามชายฝั่งทะเล แหล่งกำเนิด หรือจุดเริ่มต้นของชุมชนโบราณบนพื้นที่ราบชายฝั่งทะเลแห่งนี้ ปรากฏหลักฐานอยู่ในถ้ำ ตามภูเขาสูง กำเนิดชุมชนในที่ราบ ปรากฏหลักฐานว่ามีพัฒนาการทางวัฒนธรรม และเทคนิควิทยามาก่อนที่จะตั้งชุมชนในพื้นที่นี้ การถอยร่นของชายฝั่งทะเล และความเปลี่ยนแปลงอันน่าจะเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์กับชุมชนภายนอก ตลอดจนการรวมตัวของชุมชน สร้างเมืองมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ชุมชนโบราณเหล่านี้แม้จะมีผู้เสนอแนะว่าจะ

มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 7-9 แต่หลักฐานส่วนใหญ่จะมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-18 ลักษณะของเมือง เป็นแบบคูน้ำคันดินล้อมรอบ อยู่ไม่ไกลจากเส้นทางคมนาคม มีการชลประทาน ส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนเกษตรกรรม มีการติดต่อกับภายนอกทั้งทางบกและทางทะเล นับถือศาสนาพุทธควบคู่กับศาสนาพราหมณ์ ลักษณะศิลปกรรมอยู่ภายใต้อิทธิพลอินเดียแบบคุปตะและหลังคุปตะ เรียกได้ว่าเป็นศิลปกรรมแบบทวารวดี และเรียกช่วงสมัยนี้ว่า สมัยทวารวดี ในขณะที่ชุมชนโบราณสมัยทวารวดีพัฒนาขึ้นในบริเวณตะพักชายฝั่งทะเล โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกง ทางด้านตะวันออก ในเขตจังหวัดสระแก้ว และจังหวัดจันทบุรี เป็นพื้นที่ใกล้กับวัฒนธรรมขอม อิทธิพลของวัฒนธรรมขอมได้แพร่เข้ามาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา พื้นที่บริเวณนี้จึงได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมขอม ทำให้มีผลต่อลักษณะที่ตั้งของชุมชนโบราณ ศาสนสถานและโบราณสถานใกล้เคียงเป็นอย่างมาก การศึกษาครั้งนี้ได้ทำการ ค้นคว้า เก็บรวบรวมหลักฐานที่กระจัดกระจาย และยังคงหลงเหลืออยู่ ของชุมชนโบราณในบริเวณภาคตะวันออกของประเทศไทย ที่มีอายุต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สืบต่อมาจนกระทั่งถึงสมัยทวารวดี บางแห่งอาจมีอายุต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน เท่าที่มีการสำรวจ ขุดตรวจ ขุดค้นจากนักประวัติศาสตร์-โบราณคดีและจากเอกสาร แผนที่ และจากการสำรวจสถานที่จริงบางแห่ง เท่าที่ปรากฏหลักฐาน และอำนวยความสะดวกต่อการเข้าสำรวจ ครอบคลุมพื้นที่ใน 8 จังหวัดได้ทั้งสิ้น 64 แห่ง (ดังตาราง 3.1)

ตาราง 3.1 ชุมชนโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยตามรายจังหวัด

ลำดับ	จังหวัด	ชุมชนโบราณ	ยุคสมัย
1	นครนายก	บ้านดงละคร(เมืองลับแล)	ทวารวดี
2	นครนายก	บ้านโคกกระโดน	ทวารวดี
3	นครนายก	บ้านพรหมณี	ก่อนทวารวดี
4	นครนายก	บ้านเขาเพิ่ม	ก่อนทวารวดี
5	ฉะเชิงเทรา	บ้านบึงกระจับ	ทวารวดี
6	ฉะเชิงเทรา	วัดแปลงยาว	ทวารวดี
7	ฉะเชิงเทรา	บ้านคูเมือง	ทวารวดี
8	ฉะเชิงเทรา	บ้านบึงไม้ดำ	ทวารวดี
9	ฉะเชิงเทรา	โคกพนมราบ	ก่อนทวารวดี
10	ฉะเชิงเทรา	บ้านกระบกหวาน	ไม่ปรากฏ
11	จ.ฉะเชิงเทรา	บ้านท่าลาดใต้	ไม่ปรากฏ
12	ปราจีนบุรี	เมืองศรีมโหสถ(เมืองพระรถ)	ทวารวดี
13	ปราจีนบุรี	บ้านโคกขวาง	ทวารวดี
14	ปราจีนบุรี	สระมรกต	ทวารวดี
15	ปราจีนบุรี	บ้านสระมะเขือ	ทวารวดี
16	ปราจีนบุรี	บ้านหัวขา	ทวารวดี
17	ปราจีนบุรี	บ้านเกาะเต็ด	ทวารวดี
18	ปราจีนบุรี	บ้านโคก	ก่อนทวารวดี
19	ปราจีนบุรี	เมืองเล็ก	ทวารวดี
20	ปราจีนบุรี	บ้านนายโคก	ทวารวดี
21	ปราจีนบุรี	บ้านโคกวัด	ก่อนทวารวดี
22	ปราจีนบุรี	บ้านหนองทะเล	ไม่ปรากฏ
23	ปราจีนบุรี	บ้านเกาะม่วง	ทวารวดี
24	ปราจีนบุรี	บ้านปราสาท	ทวารวดี
25	ปราจีนบุรี	บ้านลำพันตา	ทวารวดี
26	ปราจีนบุรี	บ้านเกาะมอน	ทวารวดี
27	ปราจีนบุรี	บ้านแดง	ทวารวดี
28	ปราจีนบุรี	บ้านโสก	ก่อนทวารวดี
29	สระแก้ว	บ้านเมืองใหม่	ทวารวดี
30	สระแก้ว	บ้านหันทราย	ทวารวดี
31	สระแก้ว	บ้านหอย	ทวารวดี
32	สระแก้ว	บ้านกุดหิน	ก่อนทวารวดี

ลำดับ	จังหวัด	ชุมชนโบราณ	ยุคสมัย
33	สระแก้ว	บ้านเขาจรรยา	ก่อนทวารวดี
34	สระแก้ว	เขามะกา	ก่อนทวารวดี
35	สระแก้ว	บ้านกุดม่วง	ทวารวดี
36	สระแก้ว	บ้านปราสาทเขาโล้น	ไม่ปรากฏ
37	สระแก้ว	บ้านหนองกระทุ่ม	ไม่ปรากฏ
38	สระแก้ว	บ้านเจริญสุข	ไม่ปรากฏ
39	สระแก้ว	สระพระเนตร	ไม่ปรากฏ
40	สระแก้ว	บ้านโนน	ไม่ปรากฏ
41	ชลบุรี	เมืองพระรถ	ทวารวดี
42	ชลบุรี	เมืองศรีฟโล	ทวารวดี
43	ชลบุรี	บ้านหน้าพระธาตุ	ทวารวดี
44	ชลบุรี	โคกฝ้าย	ก่อนทวารวดี
45	ชลบุรี	เมืองพญาแร่ (บ้านบ่อทอง)	ทวารวดี
46	ชลบุรี	โคกพนมดี	ก่อนทวารวดี
47	ชลบุรี	โคกระกา	ก่อนทวารวดี
48	ชลบุรี	โคกพุทธา(โคกพุทธา)	ก่อนทวารวดี
49	ชลบุรี	วัดหัวถนน	ทวารวดี
50	ชลบุรี	บ้านหนองโน	ก่อนทวารวดี
51	ชลบุรี	โคกขี้หนอน	ก่อนทวารวดี
52	ชลบุรี	โคกกระเหียง(โคกฝรั่ง)	ก่อนทวารวดี
53	ชลบุรี	โคกท่าเจริญ	ก่อนทวารวดี
54	ชลบุรี	บ้านนายตุ้ม	ทวารวดี
55	ชลบุรี	บ้านหนองปึกษี	ทวารวดี
56	ชลบุรี	เนินคุณยาย	ทวารวดี
57	ชลบุรี	เนินเกาะกลาง	ทวารวดี
58	ชลบุรี	บ้านดอนล่าง	ทวารวดี
59	ชลบุรี	เนินลำโรง	ทวารวดี
60	ระยอง	วัดบ้านค่าย	ทวารวดี
61	จันทบุรี	เมืองจันทบุรีเก่า (เมืองจันทบูร)	ทวารวดี
62	จันทบุรี	เมืองพะเนียด (เมืองกาไว)	ทวารวดี
63	จันทบุรี	บ้านคลองบอน	ก่อนทวารวดี
64	จันทบุรี	บ้านโพธิ์	ไม่ปรากฏ

ที่มา ; การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยสำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ